

ARGUMENTAREA PRIN ANALOGIE. PUNCTE DE VEDERE LOGICE ȘI RETORICE

MARIUS DOBRE

1. ANALOGIA LOGICĂ

1.1. PRECIZĂRI CONCEPTUALE

Analogia a servit de-a lungul timpului ca mijloc de descoperire, explicație/înțelegere sau argumentare. Ca mijloc de descoperire, s-a vorbit despre analogie că face trecerea de la un obiect cunoscut către un obiect necunoscut prin intermediul asemănărilor dintre proprietățile obiectului cunoscut și proprietățile obiectului necunoscut, adică dacă obiectul cunoscut are anumite proprietăți pe care le întâlnim și la obiectul necunoscut, tragem concluzia că obiectul necunoscut este de aceeași natură cu cel cunoscut. Cam în același fel funcționează și în cazul înțelegerii: analogia este definită din nou ca o comparație între lucruri în scopul de a înțelege mai bine unele lucruri prin intermediul altora: „Când faci o analogie, compari două lucruri, spunând că similaritățile dintre ele sunt importante deoarece ele ne ajută să înțelegem unul dintre lucruri mai bine”¹. Același rol de explicare/înțelegere îl joacă și metafora (gândită ca o analogie condensată); un lucru nou sau neobișnuit poate fi făcut înțeles celorlalți printr-o metaforă; de exemplu, la apariția automobilului, acesta a fost numit „trăsură fără cai”². Rolul analogiei ca argument va constitui obiectul acestui studiu, în logică îndeosebi, apoi în retorică.

Răspândirea argumentului prin analogie este evidentă: nu există domeniu științific sau cultural în genere care să nu se servească de acest procedeu eficient. În fizică, de pildă, ne putem aminti analogia pe care o face Galileo Galilei între Pământ și Lună: el spune că ambele corpuri sunt sferice, opace, dense, solide, cu întinderi similare de lumină și întineric; de vreme ce Luna se mișcă pe o orbită, e potrivit să presupunem că și Pământul se mișcă pe o orbită. În biologie, Darwin compară selecția naturală cu selecția artificială operată de crescătorii de plante sau de animale: selecția naturală conduce către anumite specii la fel cum selecția artificială conduce către anumite rase de animale. Etc. Datorită acestei largi răspândiri a procedurii analogice – de la literatură, filosofie, religie sau știință până la viața de zi cu zi –, lucrările sau manualele de logică, retorică sau gândire critică

¹ Phil Washburn, *The Vocabulary of Critical Thinking*, Oxford University Press, New York, Oxford, 2010, p. 21.

² *Ibidem*, p. 22.

(cele ce au ca obiect argumentarea în zilele noastre, mai precis) preiau procedeul, punându-l în argumente, ca în tabloul următor³:

Medicină: Șoarecii sunt mamifere, cu sistem circulator specific mamiferelor, având reacții biochimice specifice mamiferelor, răspund cu ușurință la medicamente pentru tensiune arterială crescută și își reduc colesterolul atunci când le este administrat medicamentul X. Oamenii sunt mamifere, cu sistem circulator specific mamiferelor, având reacții biochimice specifice mamiferelor, răspund cu ușurință la medicamente pentru tensiune arterială crescută. Deci, oamenii vor răspunde cu ușurință la noul medicament X pentru tensiune arterială crescută.

Religie: Ceasul este un mecanism de o complexitate rafinată cu numeroase părți precis aranjate și ajustate cu acuratețe pentru a realiza un scop impus de designerul care l-a creat. Tot așa universul are o complexitate rafinată cu nenumărate părți – de la atomi la asteroizi – care se potrivesc precis și cu acuratețe pentru a produce anumite efecte conform unui plan. Deci, universul trebuie să aibă un designer.

Criminalistică: De câte ori a fost observat acest model în împrăștierea sângelui, am tras concluzia că victima împușcăturii s-a aflat la un metru și jumătate de armă și cu fața spre trăgător. În acest caz, avem același model de împrăștiere a sângelui. Deci, victima s-a aflat la un metru și jumătate de trăgător și cu fața spre el.

*

Logica este știința care studiază mecanismele acestui mod natural de argumentare. Principiul analogiei este, din punct de vedere logic, asemănarea; de fapt, orice tip de raționare se bazează pe anumite grade de asemănare (sau de respingere a asemănării), doar că în cazul analogiei asemănarea devine mai evidentă. Este un argument inductiv prin care se poate obține deci cel mult o concluzie probabilă.

Definiția clasică a lui Aristotel din *Poetica* se referă la un raport proporțional, în contextul explicării obținerii metaforei prin intermediul analogiei: „Înțeleg prin trecere după un raport de analogie toate cazurile când termenul al doilea se află față de termenul întâi în același raport cum e termenul al patrulea față de al treilea; în acest caz, poetul va putea întrebuița al patrulea termen în loc de al doilea și pe al doilea în loc de al patrulea”⁴. De exemplu, avem același raport între termenii „cupă” și „Dionysos”, pe de o parte, și „scut” și „Ares”, pe de altă parte; mai departe, se va putea spune despre „cupă” că este „scutul lui Dionysos”, iar despre „scut” că este „cupa lui Ares”. Definiții foarte simple ne oferă și John Stuart Mill, unul dintre cei mai importanți teoreticieni ai argumentării inductive: „Două lucruri seamănă între ele în una sau mai multe privințe; o anumită propoziție este adevărată în legătură cu unul; deci aceasta este adevărată și în legătură cu celălalt”; sau: deoarece A seamănă cu B în privința uneia sau mai multe însușiri, atunci va semăna și în privința unei alte anumite însușiri⁵. În sens larg, analogia „desemnează

³ Lewis Vaughn, *The Power of Critical Thinking*, Oxford University Press, New York, Oxford, 2005, p. 268.

⁴ Aristotel, *Poetica*, 1457 b.

⁵ John Stuart Mill, *A System of Logic*, Book III, Chapter XX, § 2.

ideea unei corespondențe între elementele a două ansambluri diferite, grație căreia se poate stabili între ele o comparație”⁶. Iată și o definiție operată, interesant, printr-un soi de opoziție: „Analogia se caracterizează (...) printr-o oscilație, pentru ea constitutivă, între asemănarea pe care o semnifică și neasemănarea pe care o deschide fără a o reduce totuși. O proporție – o rațiune – face să țină împreună ceea ce, de altfel, nu se aseamănă. Există în mod vizibil asemănare în neasemănare”⁷.

Putem privi din punct de vedere logic, mai întâi, analogia ca pe o operație logică tranzitivă. În logică, s-ar putea spune urmându-l pe Petre Botezatu, se raționează deseori prin transferul unei proprietăți de la un obiect la altul. Este un demers tranzitiv ce are ca prototip silogismul, unde se face un transfer de „proprietăți generale între clase ce se află în raport de incluziune”. Pe lângă această operație, gândirea umană lucrează și constructiv, creând un obiect nou din obiecte date, așa cum este cazul inferenței aritmetice, unde se construiește un număr nou din alte numere date⁸.

Omul se află de obicei, în procesul de cunoaștere, într-una din următoarele două situații: întâlnește un obiect nou sau vrea să creeze un obiect nou. În fața unui obiect nou, atribuim acestuia proprietăți pe care le știm la obiecte înrudite⁹.

Luând exemplul exponențial al silogismului, vom avea în Barbara¹⁰:

Dacă A este enunțat despre toți B și B despre toți C,
atunci A trebuie enunțat despre toți C,

iar în Celarent:

Dacă A nu este enunțat despre nici un B, iar B despre toți C,
este necesar ca A să nu aparțină nici unui C.

În termenii logicii tranzitive, într-un silogism Barbara, o nouă clasă câștigă o proprietate:

Aerosolii sunt instabili
Norii sunt aerosoli
Deci, norii sunt instabili.

Prin urmare, proprietatea unui gen se transferă unei specii:

a posedă m,
b este o specie a lui a,
deci b posedă m,

⁶ Jean Borella, *Penser l'analogie*, L'Harmattan, Paris, 2012, p. 24.

⁷ Philibert Secretan, *L'analogie*, PUF, Paris, 1984, p. 7–8.

⁸ Petre Botezatu, *Schiță a unei logici naturale*, Editura Științifică, București, 1969, p. 8.

⁹ *Ibidem*, pp. 8–9.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 33–36.

adică „specia este inclusă în gen și câștigă proprietatea genului”; în cazul în care specia nu posedă proprietatea genului, atunci specia nu este inclusă în gen (discordanță între proprietăți).

Concluzia noastră este că în „inferențele tranzitive” are loc „operația logică de transferare a unei proprietăți de la un obiect la altul”, ceea ce, din punctul nostru de vedere, înseamnă că există o identitate principială, să-i spunem, între raționarea silogistică și cea analogică. Ambele se supun aceluiași principiu, ambele pot fi incluse într-un gen numit raționare tranzitivă; diferă, în calitate de specii ale aceluiași gen, prin rigurozitate: raționarea silogistică este una sigură, concluzia putându-se obține cu necesitate în mod deductiv, în timp ce raționarea analogică propriu-zisă poate conduce spre rezultate doar probabile în manieră inductivă.

Ca și în cazul analogiei, unde nu orice proprietate poate fi transferată de la un obiect la altul (forțarea transferului prin proprietăți inadecvate face slabă sau falsă analogia), și în silogism nu se poate transfera orice proprietate de la gen la specie: „Dacă oamenii sunt muritori, și filosofii sunt muritori, dar dacă omul cucerește cosmosul, nu urmează că filosofii cuceresc cosmosul”¹¹.

Revenind strict la raționarea prin analogie vom spune, în al doilea rând, că aceasta este o modalitate curentă de obținere de concluzii care stau la baza unor atitudini sau comportamente, este legată calitatea gândirii umane de a opera asocieri între proprietățile obiectelor. La nivelul premiselor se urmărește descoperirea de asemănări între elementele comparate; dacă se identifică o particularitate aparte la unul dintre ele, se conchide că ea aparține și celuilalt. Legat de termenul de „analogie” se folosesc în genere, așa cum am văzut până acum, alți termeni precum „comparație”, „asemănare”, „similaritate”, unii dintre aceștia fiind termeni destul de vagi (ne reamintim că în logica termenilor se indică faptul că termenii vagi sunt termeni care admit nuanțe de genul „cât de asemănător?” sau „cât de similar?”), așa încât raționarea prin analogie trebuie să primească formulări precise ca în cazul schemei ce urmează bazată pe ideea de transfer al unei proprietăți:

$$\begin{array}{l} A (P_1, \dots, P_n) \\ B (P_1, \dots, P_n) \\ \underline{A (P_{n+1})} \\ B (P_{n+1}) \end{array}$$

unde A și B sunt obiectele comparate; $A (P_1, \dots, P_n)$ desemnează proprietățile pe care le are obiectul A; $B (P_1, \dots, P_n)$ desemnează proprietățile pe care le are obiectul B; $A (P_{n+1})$ arată că A are o proprietate în plus, iar concluzia arată că și B e probabil să aibă proprietatea pe care A o are în plus. În literatura dedicată analogiei¹², domeniul, starea în care se află A este numit și domeniul sursă (situația sursă, situația cunoscută), iar domeniul lui B este numit domeniul țintă (situația țintă, situația necunoscută), astfel încât de la A la B se face un transfer de cunoștințe

¹¹ *Ibidem*, p. 53.

¹² De pildă, Paul F.A. Bartha, *By Parallel Reasoning. The Construction and Evaluation of Analogical Arguments*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2010, p. 15.

dinspre situația sursă spre situația țintă, mai precis, o proprietate pe care o are A poate să o aibă și B.

S-au propus și alte formulări ale schemei analogice; de pildă¹³:

Y este adevărat despre X
Y este adevărat despre Z
Z este comparabil cu X

Tradițional, s-a discutat de două tipuri de analogii: analogia de proporționalitate și analogia de atribuire. Logica lucrează de obicei cu primul tip, a cărei denumire a fost importată din matematică, având schema:

a este pentru b ceea ce c este pentru d,

unde se caută un fel de identitate sau de egalitate între cele două raporturi, ca în exemplul: „Aripa este pentru pasăre ceea ce înotătoarea este pentru pește”. Analogia de atribuire se referă la „modul în care un același termen este atribuit la două entități diferite”¹⁴; cu un exemplu clasic, adjectivul „sănătos” poate fi atribuit și animalului, și medicamentului, și băuturii; în cazul animalului, „sănătos” este atribuit în sens propriu, în celelalte două cazuri este atribuit analogic.

Schemele de mai sus redau analogii între două obiecte, dar analogia poate lega prin asemănare nu doar două, ci trei sau mai multe obiecte (cazuri în care putem vorbi de analogii multiple). Să luăm ca exemplu o analogie multiplă ce-i aparține lui Platon, din dialogul *Republica*, o discuție între personajele Socrate și Thrasymachos despre virtutea sufletului¹⁵:

- „ – Poți vedea cu altceva decât cu ochii?
- Nu.
- Poți să auzi cu altceva decât cu urechile?
- Deloc.
- Oare nu-i corect să le numim pe acestea acțiuni?
- Ba da.
- Dar n-ai putea să tai mlădițele de vie cu sabia, briceagul sau cu multe asemenea scule?
- Cum de nu?
- Dar cu nici una dintre acestea nu cred că ai lucra mai bine decât cu cosorul făcut special în acest scop.
- Adevărat.
- (...)

¹³ André Juthe, *Analogical Argument Schemes and Complex Argumentation*, in „Informal Logic”, vol. 35, nr. 3 (2015), p. 381.

¹⁴ Jean Borella, *op. cit.*, p. 33.

¹⁵ Platon, *Republica*, 352 e – 353 e.

- Ar putea oare ochii să îndeplinească acțiunea lor proprie, fiind lipsiți de virtutea lor proprie și având în locul lor un cusur?
- Cum așa? pesemne te referi la orbire și nu la vedere!
- Aceea /vederea/ este tocmai virtutea lor proprie. Dar nu întreb încă aceasta, ci doar dacă lucrurile ce au ceva de făcut își fac treaba lor bine cu ajutorul virtuții proprii și rău, datorită unui cusur.
- Adevărat ce spui.
- Dar urechile, lipsite de virtutea lor, oare nu-și vor îndeplini rău treaba proprie/
- Desigur.
- Presupunem pretutindeni același lucru?
- Așa cred.
- Hai, după aceasta mai cercetează și punctul următor: există vreo acțiune proprie sufletului pe care nu ai putea-o îndeplini cu ajutorul nici unui alt lucru, de pildă: a purta de grijă, a conduce, a chibzui și altele asemenea? Există vreun alt lucru în afară de suflet căruia să-i putem încredința aceste acțiuni, afirmând că ele i-ar fi proprii?
- Nici unuia altul.
- Dar ce spui despre faptul de a trăi? Nu vom spune că și el reprezintă o acțiune proprie sufletului?
- Întru totul.
- Dar oare nu afirmăm că există și o virtute proprie sufletului?
- Ba da.
- Dar oare sufletul își va îndeplini bine acțiunile sale proprii, lipsit de virtutea sa proprie ori așa ceva este cu neputință?
- Cu neputință.
- (...)
- Dar nu ne-am învoit că dreptatea este o virtute a sufletului, iar nedreptatea un defect?"

Analogia se face între mai multe obiecte pe două planuri: acțiunile ochilor, urechilor, cosorului, plus virtuțile acestora, sunt asemenea acțiunii și virtuții sufletului; fiecare, pe scurt, are o acțiune și o virtute potrivită: ochii-văzul, urechile-auzul, cosorul-tăiatul viei, deci și sufletul-dreptatea. Am putea pune în următoarea corespondență cele de mai sus:

<u>acțiune</u>	<u>virtute</u>
Ochi / a vedea	vedere
Urechi / a auzi	auz
Cosor / a tăia via	-
Suflet / a trăi etc.	dreptate

Schema pentru analogia platonice de mai sus este:

Obiectul A are ceva propriu
 Obiectul B are ceva propriu

Obiectul C are ceva propriu

Deci, și Obiectul D are ceva propriu

O altă schemă simplă pentru analogia multiplă ar putea fi următoarea (luând în considerare mai multe obiecte comparate și mai multe trăsături comune ale acestora):

Obiectele a, b, c, d, e (ce fac parte din aceeași categorie) au proprietățile P, Q, R, S.

a, b, c, d au și proprietatea T.

Deci, e are, probabil, la rândul său, proprietatea T.

Propunem în continuare un alt tip de analogie, pe care o putem numi *analogia de situație*, analogie unde se transferă o proprietate sau mai multe proprietăți ale unui obiect către același obiect (nu către obiecte diferite, ca în schema clasică) aflat în situații diferite (în timpi diferiți). Cu alte cuvinte, în două situații diferite, putem judeca un obiect transferându-i proprietățile. De exemplu:

Dl. N. a fost patron al echipei de fotbal D. În această calitate (situație) a făcut multe afaceri necurate (a avut proprietatea de a fi necinstit) și a fost arestat. Dl. N. este acum patron al unei podgorii și al unei fabrici de vinuri (alte două situații). Deși nu a mai fost arestat în această nouă calitate, pot trage concluzia (nondeductiv) că este posibil să fie din nou necinstit în privința producției de vinuri. Schematic:

$S_1: Nx \rightarrow \Omega$ (adică în situația S, N este x, patron, ce a implicat Ω , neonestitatea ca proprietate)

$S_2, S_3 : Nx$ (în situația 2 și în situația 3, N are aceeași calitate de patron)

Conchid că, probabil, proprietatea Ω se va transfera și în situațiile 2 și 3: $S_2,$

$S_3: Nx \rightarrow \Omega$

Iar probabilitatea concluziei va crește dacă în mai multe situații, obiectul posedă aceeași proprietate. De exemplu, dl. N. a fost și membru al unui partid politic, și parlamentar, în fiecare caz dovedind că a fost necinstit.

Putem formula acum și câteva reguli ale analogiei enunțate de logicieni de-a lungul timpului, urmând să fie discutate și în continuare ori de câte ori va fi cazul:

- (1) Numărul asemănarilor dintre obiectele comparate trebuie să fie cât mai mare.
- (2) Numărul deosebiri trebuie să fie cât mai mic, iar cele existente să aibă o pondere cât mai slabă pentru ceea ce ne preocupă.
- (3) Asemănările existente sunt relevante, iar diferențele au importanță neglijabilă pentru concluzie.
- (4) Dacă luăm în considerare două sau mai multe clase de obiecte, numărul obiectelor comparate trebuie să fie cât mai mare.

Aceste reguli ar trebui urmate atunci când vrem să construim analogii puternice; ele ne pot ghida și atunci când vrem să evaluăm analogii. Însă analogia nu este un construct logic, după cum ne putem da seama cu ușurință, ea poate apărea spontan în mintea omului când evaluează obiecte, fenomene, situații, și poate fi elaborată spontan încă de la vârste fragede, prin așa-numitul „salt mental” (ca în cazul copilului de patru ani care consideră cuibul din copac al unei păsări drept casa acesteia, iar copacul, curtea din spatele casei)¹⁶.

1.2. VULNERABILITATEA ARGUMENTĂRII PRIN ANALOGIE

Începând cu Aristotel, logicienii atrag atenția că relația de conchidere specifică analogiei (în calitate de argument inductiv) este destul de fragilă (are o probabilitate redusă în multe cazuri). Să luăm următorul exemplu:

Oamenii pot rezolva probleme de matematică, pot câștiga jocuri de șah, pot mișca obiecte și simt durerea. Roboții de asemenea pot rezolva probleme de matematică, pot câștiga jocuri de șah, pot mișca obiecte. Deci, roboții pot simți durerea.

Din acest exemplu reiese evident că uneori argumentul prin analogie poate fi foarte slab, chiar înșelător. Aici au fost comparate două obiecte destul de diferite, ceea ce constituie cauza celor mai multe analogii slabe (cele de mai sus i se potrivește perfect și denumirea de *analogie forțată*, folosită și ea în literatura logică, sau cea de *analogie falsă*).

Analogia poate produce, în cele mai fericite cazuri, doar concluzii probabile. Excepție fac anumite analogii din matematică sau din logica deductivă (pot produce concluzii sigure): în matematica antică, de pildă, media aritmetică, formulată de Archytas din Tarent, era înfățișată ca un raport analogic în care termenul cel mai mare îl excede pe cel mijlociu în aceeași cantitate în care mijlociul îl excede pe termenul cel mai mic ($c-b = b-a$, în forma 1, 2, 3, sau 2, 4, 6), iar media geometrică era înfățișată ca un raport în care primul termen este pentru al doilea ceea ce este al doilea pentru al treilea ($a/b = b/c = b-a / d-c$, în forma 1, 2, 4, sau 1, 3, 9); în logica deductivă, se discută despre forme logice similare, în sensul că orice argument care are aceeași formă logică cu un argument valid este de asemenea valid.

La prima vedere, analogia, în calitate de operație logică tranzitivă, pare un mod de raționare sigur ajutând la descoperirea unor obiecte și situații noi prin simpla lor comparare cu ceva cunoscut. În ce măsură însă putem face în siguranță trecerea de la ceva cunoscut la ceva necunoscut, fără să ne ajutăm de demonstrația silogistică, așa cum proceda Petre Botezatu? Să ne amintim că în filosofia științei s-a atras deja atenția că nu este acceptabil totdeauna să raționăm pornind de la cazuri în care avem experiență la alte cazuri în care nu avem nici o experiență.

De fapt, procesul prin care se face compararea pare a nu fi sigur în nici o situație; în ce fel putem determina că asemănările dintre obiecte sunt într-adevăr

¹⁶ Keith J. Holyoak, Paul Thagard, *Mental Leaps. Analogy in Creative Thought*, MIT Press, 1995, p. 2.

relevante? Din păcate, s-a spus, nu putem stabili un criteriu simplu și sigur pentru asemănările relevante¹⁷. Totuși, există propuneri pentru modul de stabilire a caracteristicilor relevante, semnificative; de pildă: „O caracteristică este semnificativă dacă ea relevă ceva care se referă la însăși natura lucrului. Ea vorbește despre identitatea proprie a lucrului”¹⁸, deci să desemneze o trăsătură importantă a lucrului, cum ar fi, în cazul omului, capacitatea de a raționa. O altă propunere: „O proprietate sau o împrejurare este relevantă pentru o alta, în scopul argumentării analogice, dacă prima o afectează pe a doua, dacă are un efect cauzal asupra celeilalte”; de exemplu, vecinul meu are o casă izolată termic, și plătește mai puțin factura la gaze, tot așa, și eu, dacă îmi voi izola termic casa, voi plăti mai puțin factura la gaze¹⁹.

În plus, chiar dacă enumerăm un mare număr de caracteristici, asemănări între două obiecte, așa cum ne cere o regulă standard a analogiei, nu vom avea o analogie puternică dacă omitem o caracteristică-cheie; de exemplu, presupunând că facem o comparație între șoareci și elefanți, adresându-ne unui public ce nu cunoaște aceste animale, și spunem despre cele două animale că au doi ochi, două urechi, o gură, patru picioare, o limbă, o inimă etc., toate caracteristici semnificative, dacă vom omite menționarea mărimii lor (o caracteristică-cheie aici), vom avea o analogie nereușită²⁰.

Analogia poate eșua și când o neasemănare importantă, extrem de relevantă, este neobservată sau trecută sub tăcere²¹. Ni se mai propune exemplul unui profesor aflat în comisia de admitere într-o universitate ce argumentează în favoarea studentei Y comparând-o cu studenta X: ambele au avut note peste 9 la bacalaureat, ambele sunt atlete recunoscute, ambele au luat premii în liceu la arte și științe, ambele au avut activități extracuriculare; deci, dacă admitem la universitate studenta X, o putem admite și pe Y, ceea ce reprezintă o concluzie destul de tare; dar se omite informația că Y a fost prinsă copiind la trei examene în liceu, ceea ce schimbă fundamental statutul analogiei.

Mai există și situația în care analogia este atât de sugestivă (șocând cumva emoțional auditoriul), încât convinge fără a se baza pe asemănări puternic relevante; poate fi deci chiar înșelătoare. Preluăm aici cazul acelei luptătoare pentru dreptul femeilor la avort care, susținând că și în cazul în care fetusul ar avea drepturi nu ar trebui să prevaleze în fața dreptului femeilor de a decide total asupra corpului lor, recurge la analogia fetusului cu un violonist celebru care, dacă nu ar fi conectat timp de nouă luni la corpul cuiva, creându-i „un serios disconfort”, va muri; în ambele cazuri, al fetusului și al violonistului, viața e valoroasă, dar fiecare om trebuie să aibă dreptul să decidă ce face cu corpul său; analogia este forțată totuși, cel puțin din motivul că un disconfort mare (ca cel provocat de violonist) este

¹⁷ Nigel Warburton, *Cum să gândim corect și eficient*, Editura Trei, București, 1999, p. 25.

¹⁸ D. Q. McNemy, *Being Logical. A Guide to Good Thinking*, Random House Trade Paperbacks, New York, 2005, p. 57.

¹⁹ Irving Copi, *Introduction to Logic*, Macmillan Publishing Co., New York, Collier Macmillan Publishers, London, 1972, p. 361.

²⁰ D. Q. McNemy, *op. cit.*, p. 57.

²¹ Robert J. Gula, *Nonsense. Red Herrings, Straw Men and Sacred Cows: How We Abuse Logic in Our Everyday Language*, Axios Press, Mount Jackson VA, 2006, p. 143.

rezultatul anumitor forme de sarcină²²; ea este însă extrem de sugestivă și a ajutat în anii 1970 în dezbaterile asupra avortului.

Există și opinia că analogia eșuează și atunci când o întrebăm pentru a face predicții, situație evidentă mai ales când comparăm două persoane: studiind activitatea unui politician, vedem că el are foarte multe trăsături apropiate de cele ale lui Nixon; conchidem că și politicianul comparat cu Nixon va ajunge să spioneze opoziția și nu merită să-i acordăm încredere²³. Aici trebuie făcută o precizare suplimentară: concluzia este cea care slăbește analogia, operând un salt mult prea mare; dacă prin concluzie s-ar fi stipulat, de pildă, că politicianul comparat cu Nixon va avea o carieră în politică precum Nixon, atunci concluzia ar fi fost acceptabilă pe baza trăsăturilor comparate. Astfel, nu este greșit să operăm cu analogii pentru a face predicții despre comportamentul oamenilor, este chiar indicat, însă ele trebuie abordate cu multă prudență (a se vedea mai sus și considerațiunile noastre asupra a ceea ce am numit „analogia de situație”). Foarte mulți autori văd analogia stând la baza celor mai multe dintre raționamentele noastre în trecerea de la experiența trecută la evenimente viitoare²⁴ (de exemplu, atunci când am apreciat cărțile unui autor pe baza unor calități precum claritatea expunerii, inovația, spiritul combativ etc., vom conchide că și următoarea lui lucrare va arăta ca și cele din trecut). Chiar și în știință, analogiile operate între obiecte cunoscute și obiecte necunoscute pot apărea drept ghiduri pentru investigații viitoare asupra obiectelor necunoscute²⁵.

Cu toate acestea, nimeni nu contestă utilitatea analogiei în explicarea și înțelegerea unor fenomene, situații etc. Există însă o diferență între analogia întrebuințată în vederea facilitării înțelegerii și explicației (unde putem folosi tot felul de imagini doar pentru a face o situație sau alta mai clară, mai inteligibilă, pentru a transmite o idee) și analogia întrebuințată pentru a argumenta, pentru a convinge, și aici apare distincția între analogia slabă (forțată) și analogia puternică din punct de vedere logic.

Analogiile puternice sunt însă cumva intuitiv convingătoare, asemănările ne apar ca evident relevante, ca în exemplul următor:

Oamenii și restul mamiferelor sunt înrudite genetic și fiziologic în privința multor aspecte.

Oamenii simt durerea.

Prin urmare, și restul mamiferelor simt durerea.

Așa sunt și analogiile invocate de Aristotel pentru a explica anumite teze din științe: „liniștea mării este aceeași cu liniștea vântului (fiecare fiind un caz de repaos), iar punctul este pentru linie ceea ce este unitatea pentru număr (amândouă sunt principii)”²⁶.

²² Nigel Warburton, *op. cit.*, p. 27.

²³ Robert J. Gula, *op. cit.*, p. 144.

²⁴ De pildă Irving Copi, *op. cit.*, p. 352.

²⁵ Vezi și John Stuart Mill, *op. cit.*, Book III, Chapter XX, § 3.

²⁶ Aristotel, *Topica*, 108 b.

Iar uneori analogii forțate pot fi revitalizate sau adaptate la situații noi. Iată, de exemplu, celebra analogie forțată între un copac tânăr și un copil, creată pentru a justifica folosirea forței în educarea copiilor:

Așa cum unui copac tânăr îi tai anumite ramuri pentru a crește armonios, cu o coroană rotundă și mare, tot așa unui copil i se pot administra corecții fizice pentru a se dezvolta moral în mod armonios.

Revitalizată²⁷:

„Când un copac e tânăr, vor spune grădinarii, trebuie să veghem la ultima sa formă, tăind lăstarii terminali ce amenință a crea o furcă, la care se împiedică trunchiul a se duce în stânga sau în dreapta. Trebuie de asemenea să slăbim anumite ramuri, pentru regularitate și vigoare. În fine, ascensiunea coroanei nu se obține decât secționând ramurile joase. Marea majoritate a acestor operațiuni de tăiere trebuie efectuate în timpul tinereții arborelui. Nu este același lucru și pentru noi, oamenii? Toate aceste gătiri, aceste nopți albe, aceste experiențe extreme pe care le-am făcut între 15 și 25 de ani, nu erau ele necesare pentru a ne împinge spre bine? Ne facem rău, desigur, ne amputăm corpul, dar trebuie oare să privim cu tristețe ceea ce a căzut la pământ sau să ne bucurăm mai degrabă de aceste tăieri ce ne-au ajutat să ne găsim propria formă? Este desigur posibil să scădem un excedent de sevă, nu pentru plăcerea nesănătoasă de a ne expune ofilirii, ci, dimpotrivă, pentru că e indispensabil înfloririi. Să ne înțelegem, nu am fost niciodată partizan al tăierii severe a arborilor, ceea ce relevă distrugere. Dar o tăiere moderată nu dă oare o siluetă mai liberă?”

Această analogie a fost expusă pentru a arăta că uneori este bine să îți faci rău în scopul construirii armonioase a propriei persoane și era vorba de excesele pe care le aplicăm corpului nostru în tinerețe, căpătând conștiința faptului că asemenea excese sunt dăunătoare (alcool, tutun etc.; atitudini care în terapia psihologică ar însemna adicție, conduită spre risc sau pulsione a morții...).

*

De fapt, pentru a evalua eficient forța unei analogii trebuie ținut cont de mai mulți factori: gradul de evoluție a gândirii logice (a științei logicii), gradul de dezvoltare a științei în genere, specificul fiecărei culturi determinate, obișnuințele sociale ale fiecărei epoci. În privința ultimului factor, de pildă, vechii greci iubeau asemănările operate în legătură cu viața de zi cu zi a societății: în acest sens, ei și-au conceput zeii după chipul și asemănarea lor; Socrate și Platon foloseau deseori comparații legate de statutul social sau profesional al membrilor cetății. Toate acestea, pentru că viața cetății era vie în conștiința cetățenilor. Multe probleme se discutau prin analogii culese din sânul cetății; iată un exemplu pe care îl datorăm lui Demostene:

²⁷ Alexandre Lacroix, *Ces branches qu'on élague*, în „Philosophie Magazine”, nr. 14, 2017, p. 3.

Știți foarte bine că tot ceea ce grecii suferă din partea lacedemonienilor sau din partea noastră înșine suferă cel puțin din partea unor fii legitimi ai Greciei. Se întâmplă ca într-o casă nobilă, unde un fiu legitim folosește greșit averea sa. Se spune, desigur, că merită blamat și acuzat; dar nu se susține că nu are drept asupra bunurilor sale sau că nu e un moștenitor legitim. Dimpotrivă, când un sclav sau un copil nelegitim strică și risipește un bun la care nu are dreptul, cât, pe Hercule, această faptă va fi judecată de toți drept scandaloasă, intolerabilă! Dar în privința lui Philip și ce face el acum, oh, nu există alte sentimente; da, pentru acest om care nu doar că nu este grec și nu are nimic în comun cu grecii, dar nici măcar nu e un barbar de origine onorabilă...

În Evul Mediu, un argument precum „Tatăl este pentru fiul său ceea ce este Dumnezeu pentru om” avea o mare forță argumentativă, dat fiind contextul predominant religios: precum omul datorează divinității respect, supunere, iubire, tot așa fiul datorează tatălui aceleași sentimente. Oricum, s-a mai spus că epoca clasică prefera analogiile spațiale (cursul timpului, de exemplu, era comparat cu o linie indefinit prelungită, cu un fluviu ce se scurge, cu un cortegiu ce trece prin fața spectatorilor etc.), în timp ce epoca noastră preferă analogii ce exprimă dinamismul (comparația propriei gândiri, de exemplu, se face cu elemente ce exprimă lichidul, fluidul, mișcătorul; în același timp, gândirea adversarului este comparată cu elemente statice, solide)²⁸.

2. ANALOGIA ÎN RETORICĂ

După unii autori, analogia are o mare importanță în argumentarea retorică, cel puțin din punctul de vedere al noutății, al fecundității, al invenției în gândire²⁹, propunându-se următoarea schemă clasică³⁰:

A este pentru B ceea ce C este pentru D

Luând un text al lui Aristotel:

„În așa fel în care ochii liliacilor sunt orbiți de lumina zilei, tot așa inteligența noastră este orbită de lucrurile cele mai evidente în mod natural”.

Ansamblul termenilor A și B se numește *temă* (inteligență, evidență) care este concluzia, iar ansamblul termenilor C și D se numește *foră*, cea care sprijină concluzia (ochii liliacilor, lumina zilei). Fora este mai bine cunoscută decât tema,

²⁸ Chaïm Perelman, Lucie Olbtrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation*, Editions de l'Université de Bruxelles, 2008, p. 524–525.

²⁹ *Ibidem*, p.499–500.

³⁰ *Ibidem*, p. 504.

despre cea din urmă trebuind a se spune ceva pe baza forei. Dar aceasta este cea mai simplă schemă, analogia putând avea mai mulți termeni, atât în temă, cât și în foră. De asemenea, se pot utiliza mai multe fore pentru a înțelege mai bine o temă. Din cele de mai sus mai observăm că analogia este „o confruntare de structuri asemănătoare aparținând unor domenii diferite”³¹.

Un alt model simplu și frecvent utilizat în argumentare, pe lângă acel tip cu patru termeni, este cel cu trei termeni³²:

B este pentru A ceea ce C este pentru B

ca în exemplul de analogie atribuită lui Heraclit:

„Omul este, în ce privește divinitatea, la fel de pueril precum copilul în ce privește omul [matur]”.

Aici termenul comun „om” situează tema în prelungirea forei și le ierarhizează, dar domeniile analogiei rămân distincte, în ciuda termenului comun; cel din urmă, de fapt, pune în relație doi termeni din două domenii diferite.

Cum spuneam mai devreme, analogia este folosită îndeosebi pentru a compara un obiect necunoscut cu unul cunoscut. Observăm deci și mai sus, în ultimele două exemple, că una dintre situațiile comparate (orbirea liliacilor de lumina zilei, copilul mai pueril decât omul matur) este o situație acceptată deja de auditoriu, bine cunoscută sau măcar supusă unui acord prealabil, ceea ce este necesar pentru ca analogia să fie convingătoare³³. Cealaltă situație (inteligenta orbită de lucrurile evidente, omul pueril în fața divinității) reprezintă o opinie propusă auditoriului, o opinie supusă adevizării acestuia³⁴. Conform acestor ultime observații, se poate obține o definiție pentru analogie în retorică: un procedeu argumentativ „ce servește a desemna faptul că opinia pe care vrem să o justificăm poate fi pusă «în raport» cu o opinie sau o realitate deja admise de auditoriu (tradițional, se vorbește de «temă» pentru a desemna opinia de justificat și de «foră» pentru a desemna realitatea de comparat)”³⁵.

Perelman și Olbrechts-Tyteca, deși îi acordă o importanță aparte în argumentarea retorică, realizează că analogia are puncte slabe și poate fi depășită sau combătută; tradițional, se pune accentul pe mulțimea asemănărilor în detrimentul deosebirilor între termenii comparați pentru a stabili dacă analogia este tare (astfel, am putea spune despre analogia lui Aristotel de mai sus că asemănările între liliaci și inteligență sunt prea puține în comparație cu deosebirile). S-a mai spus și că analogia este puțin cam reductivă, în sensul în care ea „șterge tot ce exclude raportul dintre termeni”³⁶; de pildă, inteligența nu este orbită doar de lucrurile cele

³¹ *Ibidem*, p. 527.

³² *Ibidem*, p. 505.

³³ Vezi și Philippe Breton, *L'argumentation dans la communication*, La Découverte, Paris, 2016, p. 95.

³⁴ *Ibidem*, p. 96.

³⁵ *Ibidem*, p. 97.

³⁶ Olivier Reboul, *Introduction à la rhétorique. Théorie et pratique*, PUF, 2014, p. 190.

mai evidente. Astfel, analogia este un argument uneori ușor de respins. Se mai poate contesta faptul că asemănarea raporturilor nu este o dovadă: „comparaison n'est pas raison”; sau se poate acționa asupra forei, opunându-i altă foră, de pildă.

Să trecem acum la metaforă ca analogie. Considerată în genere figura de stil prin excelență, *metafora* este în retorică o analogie condensată. Perelman vede un raport explicit între metaforă și analogie³⁷, oferind exemplul lui Aristotel:

„Ceea ce este bătrânețea pentru viață este apusul pentru ziua. Se va spune deci că apusul este bătrânețea zilei, iar bătrânețea este apusul vieții”.

Tema: Bătrânețea, Viața. Fora: Apusul, Ziua. Aici, fora și tema sunt tratate simetric și fuzionează; mai simplu (și metaforic) se poate spune: „Bătrânețea este seara vieții”. Există și opinia că în acest exemplu al lui Aristotel avem de a face doar cu o metaforă literară, poetică, și nu cu una argumentativă³⁸ (e drept, exemplul acesta apare în *Poetica*); totuși, părerile fiind împărțite, ne putem gândi că granița dintre metafora argumentativă și cea poetică este extrem de greu de trasat... Aristotel însuși avertizează asupra acestui aspect, spunând că metafora este un procedeu poetic, însă acceptabil atunci când joacă și rol de analogie: „Cel puțin metafora face mai cunoscut, în oarecare privință, lucrul explicat, cu ajutorul asemănării descoperite, căci, ori de câte ori ne servim de metaforă, o facem pe temeiul unei asemănări”³⁹. Tot astfel, în cazul metaforei „Este puternic ca Hercule”, vedem mai degrabă un procedeu literar, însă, dacă ne gândim că există un „gen Hercule” de care persoana comparată aparține, atunci putem vedea și un argument⁴⁰. Metafora devine astfel în retorică un argument în măsura în care condensează o analogie. (La Aristotel, cel puțin în *Poetica*, metafora nu se referea doar la analogie: „Metafora e trecerea asupra unui obiect a unui nume care arată alt obiect, trecere fie de la gen la specie, fie de la specie la gen, fie de la specie la specie fie după un raport de analogie. Cu privire la trecerea de la gen la specie, dau următorul exemplu: «iată, corabia mea stă pe loc», deoarece «a fi ancorat» e unul din felurile de a sta. Exemplu de trecere de la specie la gen: «Desigur, Ulise a săvârșit mii de fapte frumoase», căci «mii» înseamnă «multe» și poetul îl întrebuințează aici în loc de «multe». Exemplu de trecere de la specie la specie: «Secătuindu-i viața cu sabia lui de bronz» și «tăind cu bronzul nepieritor...», fiindcă aici «a secătui» înseamnă «a tăia» și «a tăia» înseamnă «a secătui»; și amândouă au înțelesul de a lua ceva”⁴¹.)

În cadrul multiplelor clasificări ale analogiei, se mai găsește și exemplul (cu sursa în opera lui Aristotel), pe lângă analogia propriu-zisă și metaforă⁴². Exemplul este însă o formă și mai slabă de argumentare, atâta timp cât se bazează de obicei pe un singur caz luându-l ca paradigmatic pentru toate celelalte lucruri (în logică ar fi o eroare de raționare ce poartă numele de generalizare pripită). Este binecunoscută teza americanilor din zilele noastre (dintre cei ce vor să-și laude

³⁷ Chaïm Perelman, Lucie Olbtrechts-Tyteca, *op. cit.*, p. 535–536.

³⁸ Philippe Breton, *op. cit.*, p. 98.

³⁹ Aristotel, *Topica*, VI, 2, 140 a.

⁴⁰ Philippe Breton, *op. cit.*, p. 98.

⁴¹ Aristotel, *Poetica*, 1457 b.

⁴² Vezi și Philippe Breton, *op. cit.*, p. 103.

țara) că America este țara tuturor posibilităților, țara în care oricine se poate îmbogăți, dând exemplu pe Bill Gates sau Mark Zuckerberg, oameni care au plecat de la nimic. Exemplele sunt bine alese, pe de o parte, însă, pe de altă parte, cei doi pot fi considerați și niște persoane excepționale, cu merite aparte în reușita lor, deci ei nu ar fi chiar oricine... Pentru a ridiculiza forța exemplului, unii autori francezi amintesc anecdota următoare: „Tatăl către fiu: «La vârsta ta, Napoleon era primul din clasă». Fiul către tată: «La vârsta ta, era deja împărat»”.

Analogia și metafora pot fi sugestive (a se citi destul de puternice) chiar și atunci când sunt folosite în scopuri umoristice sau ironice. Când spunem despre cineva „Ce măgar”!, am folosit o metaforă care vrea să arate încăpățânarea respectivei persoane și este destul de sugestivă. O sindicalistă a cărei companie se închidea îi răspunde directorului care pretindea că toți angajații sunt în aceeași barcă: „Când Titanicul s-a scufundat, primii salvați au fost cei din primele clase”!⁴³, evocând o situație valabilă în toate timpurile, în care cei bogați sau șefii nu au aceeași soartă cu cei de rând.

În fine, mai trebuie spus că, în retorică, argumentarea prin analogie, în ciuda unor aspecte ce sunt recunoscute că fac acest model de argumentare mai slab decât altele, are o importanță mare datorită forței sale sugestive, însușire mult prețuită în acest domeniu care urmărește în fond persuasiunea. Analogia este exponențială în retorică în calitate de „procedeu de legătură” („schemă care apropie elemente distincte și permite a se stabili între acestea o solidaritate vizând fie a le structura, fie a le valoriza pozitiv sau negativ unul prin altul”⁴⁴ – această definiție mai generală ar putea fi chiar definiția analogiei în retorică, n.n.).

Importanța analogiei ca mijloc de invenție și argumentare crește și datorită dezvoltărilor și prelungirilor argumentative pe care le favorizează (conducând uneori la alte analogii sau la alte tipuri de argumente)⁴⁵. Iată cum se întâmplă acest fapt la Kant, când compară filosofia sa cu cea a lui Hume:

„El însuși nu a bănuțit posibilitatea unei asemenea științe, constituite după toate regulile, ci s-a mulțumit, spre a-și pune corabia la adăpost, s-o tragă la țărșmul scepticismului, unde era menită să putrezească. Încercarea mea țintește, dimpotrivă, să-i ofere corabiei un cârmaci care, având la îndemână un compas și o hartă completă a mărilor, să o poată conduce cu bine oriunde ar dori, folosind principiile sigure ale artei navigației deduse din cunoașterea globului pământesc”.

Prelungirea argumentativă poate avea loc și prin respingerea analogiei și, eventual, prin înlocuirea ei cu o alta, ca în situația aceea în care un filosof compară „activitatea savanților cu cea a cercetătorilor ocupați, fiecare în parte, să găsească fragmentele risipite și sparte ale unei statui pentru a încerca apoi să le unească într-un ansamblu” și îi este opusă comparația științei mai degrabă cu un organism în procesul de creștere⁴⁶.

⁴³ *Ibidem*, p. 103.

⁴⁴ Chaïm Perelman, Lucie Olbrechts-Tyteca, *op. cit.*, p. 255.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 517–518.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 523.

Și, desigur, analogia favorizează și explicația sau facilitează înțelegerea unor teorii, ca în cazul celebrei teorii stoice a detașării, a eliberării de tot ce nu este în puterea noastră pentru a putea fi liberi cu adevărat:

„Când un copil își împinge mâna într-un vas cu gură strâmtă pentru a trage smochine și nuci, umplându-și mâna, ce se va întâmpla? Nu va putea să o retragă și va plânge. «Dă drumul câtorva (i se spune) și-ți vei putea retrage mâna». Tu trebuie să faci la fel cu dorințele tale. Nu dori decât un număr mic de lucruri și le vei obține”.

3. ADDENDA: PĂCATE ALE ȘTIINȚELOR UMANISTE FAȚĂ DE ȘTIINȚELE EXACTE (ANALOGII FALSE)

Științele umaniste, filosofia au arătat că iubesc argumentarea analogică, iar uneori, pentru a da greutate tezelor exprimate „se aprovizionează” și din științele exacte. Dar iată că o anumită orientare filosofică din secolul XX (postmodernismul) este acuzată că preia greșit diferite modele științifice pentru a construi o aură de exactitate și profunzime a cercetării. Totul a pornit de la un articol-parodie publicat de Alan Sokal în Statele Unite, în care, sub aparența unui studiu serios, folosea mai multe asemenea tipuri de erori⁴⁷. Dezvăluie apoi manevra și chiar publică împreună cu Jean Bricmont o carte intitulată *Imposturi intelectuale*, unde sunt dezvăluite alte asemenea erori ale unor autori francezi contemporani precum: Jacques Lacan, Bruno Latour, Gilles Deleuze, Félix Guattari, Paul Virilio, Julia Kristeva, Luce Irigaray ș.a. (chiar dacă unii dintre aceștia nu se declară postmoderniști). Sokal și Bricmont se arată revoltați de succesul postmodernismului, rupt cum este de tradiția raționalistă a Luminilor și atașat unui model teoretic independent de verificarea empirică⁴⁸, și își propun să denunțe abuzuri precum: folosirea unei terminologii științifice fără a cunoaște bine termenii preluați din științe, folosirea noțiunilor științifice „fără justificare empirică sau conceptuală”, etalarea unei erudiții superficiale prin folosirea unor cuvinte savante „fără nici o relevanță” pentru a impresiona și intimidă cititorul, manipularea frazelor lipsite de sens și a jocurilor de cuvinte fără a ține seama de înțelesul termenilor utilizați⁴⁹. Ei precizează că nu sunt împotriva analogiilor dintre domenii științifice sau culturale și nu sunt nici împotriva folosirii metaforei atâta timp cât aceasta are rolul de a explica, de a clarifica un concept mai puțin cunoscut prin intermediul unuia cunoscut (și nu invers)⁵⁰.

Scandalul ia amploare, mai ales în Franța, unde cei doi autori primesc răspunsuri, sunt acuzați chiar de atentat la filosofia franceză sau în genere la cultura franceză, dar găsesc și apărători. Unul dintre aceștia este Jacques Bouveresse, care publică la rândul său o carte intitulată *Prodiges et vertiges de l'analogie*, unde

⁴⁷ Alan Sokal, *Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity*, in „Social Text”, nr. 46–47, 1996, p. 217–252.

⁴⁸ Alan Sokal, Jean Bricmont, *Impostures intellectuelles*, Odile Jacob, 1997, p. 33.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 37–38.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 45–46.

denunță analogiile forțate între unele modele științifice și unele idei din filosofie sau din științele umaniste. El continuă demersul de demascare a preluării abuzive de modele matematice sau fizice acolo unde nu sunt potrivite; analogiile pot fi preluate ca mijloc sugestiv, dar nu ca mijloc demonstrativ⁵¹, mai ales că nu dispunem în momentul de față „de o teorie a analogiei sau cel puțin de o concepție aproximativă asupra a ceea ce ar putea să constituie o întrebuițare filosofică reglată și relativ disciplinată, susceptibilă a conduce la rezultate în același timp acceptabile și interesante”⁵². Filosoful (în context e vorba de filosoful francez, eventual postmodernist – n.n.) nu se preocupă să arate limitele analogiilor sale, îl lasă pe cititor să facă un fel de triaj, dar speră mai degrabă să nu o facă; oricum, nu trebuie îngrădit „zborul liber al gândirii”⁵³. Bouveresse denunță apoi compararea unor obiecte prea diferite (în acest caz, teorii sau idei prea diferite) pentru a fi puse în relație de analogie și ilustrează acest demers greșit cu o analogie (falsă) folosită de Musil într-o recenzie critică făcută lui Spengler în alte timpuri: „Există fluturi galben citron; există chinezi galbeni citron. Într-un sens, se poate defini fluturile: chinez pitic înaripat din Europa centrală”⁵⁴.

Iată câteva astfel de analogii forțate, operate de autorii lor pentru a da mai multă greutate anumitor idei sau teorii, culese din cele două lucrări pomenite anterior:

- Jacques Lacan iubește topologia și pune în corespondență o tăietură pe un tor cu subiectul nevrotic și o tăietură pe un cross-cap cu „alt tip de maladie mentală”. Este atras și de magia numerelor: viața umană este comparată cu un calcul în care numărul zero este iraționalul și precizează că prin irațional nu înțelege vreo „stare emoțională insondabilă”, ci, precis, un număr imaginar, făcând confuzie între numerele iraționale și cele imaginare.
- Bernard-Henri Lévy: „Toată lumea știe azi că raționalismul a fost unul dintre mijloacele, una dintre găurile de ac prin care s-a fofilat tentativa totalitară. Fascismul nu a ieșit din întuneric, ci din lumină. Oamenii din umbră, aceștia sunt cei din rezistență... Gestapoul e cel care flutură torța. Rațiunea este totalitarismul”. De obicei, raționalismul și iluminismul sunt asociate cu lumina și binele; acest autor inversează termenii obișnuiți ai analogiei; în interpretarea ironică a lui Bouveresse, fluturile, după ce a fost chinez, a devenit contrariul său.
- Régis Debray aplică teorema lui Gödel la sistemele sociale și politice. În teorema lui Gödel se spune că în sisteme logice formale de tipul celui din *Principia Mathematica* nu pot fi demonstrate propoziții adevărate cu mijloacele interne ale sistemului (formalizarea matematicii nu este suficientă în ea însăși și e necesară o intuiție din afară); aceeași situație și în sistemele sociale: ele nu se pot organiza doar cu elementele din interiorul sistemului, trebuie să se sprijine pe ceva exterior (pe ceva ce Debray numește un fundament religios: Constituție, un erou fondator, un

⁵¹ Jacques Bouveresse, *Prodiges et vertiges de l'analogie. De l'abus des belles-lettres dans la pensée*, Raisons d'agir Éditions, Paris, 1999, p. 27.

⁵² *Ibidem*, p. 34.

⁵³ *Ibidem*, p. 35.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 21.

text sfânt etc.). Michel Serres, un influent filosof francez, susține analogia lui Debray, numind-o chiar principiul Gödel-Debray. (Bouveresse etichetează asemenea principiu chiar „mai puțin serios” decât un „principiu” Clausius-Spengler, în virtutea analogiei superficiale ce ar exista între al doilea principiu al termodinamicii și ideea spengleriană de declin, sau despre un principiu Poincaré-Nietzsche, o legătură între teorema recurenței și ideea nietzscheană de eternă reîntoarcere.) Numai că teorema lui Gödel este aplicabilă *strict* la sisteme formale, care nu au nici o corespondență în realitatea socială, unde lucrurile stau cu totul altfel, organizarea socială fiind în acest moment imposibil de formalizat.

- Luce Irigaray: „Nietzsche își percepea propriul ego ca pe un nucleu atomic amenințat de explozie”. Cum nucleul atomic a fost descoperit în 1911, fisiunea nucleară în 1938, iar posibilitatea unei reacții nucleare în lanț antrenând o explozie a început să fie studiată spre sfârșitul anilor 1930, Nietzsche, decedat în 1900, nu avea cum să-și perceapă propriul ego cum spune Irigaray; deci analogia se bazează pe date false.

În concluzie, este de reluat ideea că folosirea analogiei nu este greșită atât timp cât nu este întrebuințată pentru demonstrație; științele exacte însele au folosit-o, dar numai pentru scopuri precum descoperirea (formularea de ipoteze noi prin analogia cu ceva cunoscut), dezvoltarea teoriei științifice, evaluarea unor idei, explicarea sau descrierea acestora⁵⁵.

⁵⁵ Vezi și Keith J. Holyoak, Paul Thagard, *op. cit.*, p. 189.